

41. ERDÉLY ARANYKORA

A „Két Nagy Császár” válságos évtizedei

Az **Oszmán Birodalom** a 17. század elején **általános válságba** jutott. Néhány évtizedig uralkodásra kevésbé alkalmas szultánok kerültek hatalomra, és az udvari elit, a „palotarend” befolyása megnőtt. A **központ meggyengülését** kihasználva a hatalmas birodalom tartományvezetői (bégek, pasák) önálló politikát folytattak; a kincstár egyre **kevesebb bevétellel** rendelkezett. A **pénzügyi nehézségek** a janicsáralakulatokat is érintették, a létszámában megnövekedett haderő egyre gyakrabban lázadott. A meghódított területek csökkenésével beszűkültek a kiosztható szpáhíbirtokok, sőt sok helyen a birtokok örökithetővé váltak. Mindez aláásta a mozgósítható lovas alakulat harci erejét. A **lázdó tartományokkal** szembeni fellépés, a belső problémák, a **decentralizáció** megakadályozása évtizedekre lefojlalta az oszmánokat.

A **Habsburg Birodalom** legfőbb politikai irányvonalát a tizenöt éves háború után az **ellenreformáció** térnyerése és a **birodalmi rendek** (csehok, osztrákok) **háttérbe szorítása** határozta meg. Mindez **aktívabb nyugati politikához** vezetett, s az osztrák Habsburgok hamarosan belesodródtak a **harmincéves háború** (1618–1648) pusztító küzdelmébe. Bécs és Isztambul lekötöttsége aktív erdélyi politizálásnak teremtett lehetőséget.

Bethlen Gábor fejedelem, amint a fejedelemséget elnyerte, [...] azonnal hogy tárháza valamit gyarapodni kezdte, az Isten tiszteletére nézendő szorgalmatos gondja után mind székes helyén, Fehérvárott, Radnóton, Alvincen, Balásfalván, Fogaras és Várad váraiban nagy, friss, fejedelmi pompás épületű házakat építtetett vala, [...] Fiscus [kincstár] jószágaiban való majorkodásokra, oeconomíára [gazdálkodásra] praefectusokat, jó gondviselőket, udvarbírákat állíttatván mindenütt, a sóaknák, arany-, ezüst-, kénéső- [higany] és rézbányáknak műveltetéseket ottan jó helyben állattatta, és azoknak műveltetésekre messzűnen is nagy költséggel azokhoz jó értő tudós főmestereket hozatott vala.

De mindenekfelett az Isten tiszteletét minden tehetsége szerint nagy szorgalmatossággal igyekezte az hazában felállítani, scholákat [iskolákat] építtetni, azokban a deák széptudományokat taníttatni, a belgiumi, angliai akadémiákban tudós ifjakat nagy költséggel szakadatlanul feljártatni, és taníttatni, a hazát református tudós keresztyén tanítókkal, tudós profeszorokkal megékíteni fő gondja volt. [...]

Bibliothecát [könyvtárat] különb-különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon kollégium szükségére, amelynek is megszerzése sok ezer tallérokban kerülhetett. [...]

Bethlen Gábor

Az országban idegen országokból nagy költséggel mindenféle jó mesterembereket, tudós fundálókat, kőműveseket behozat vala, Morvaországból az új keresztyének [anabaptisták] közül [...] jó mesterembereket [...] behozatván [...] hasznára voltak mind fejedelmeknek s mind az országnak, az mindennapi próba mutatja.

(Szalárdi János: *Siralmas magyar krónika*)

Gyűjtsük vázlatpontokba Bethlen Gábor intézkedéseit! Hogyan szilárdította meg Bethlen a hatalmát? Milyen gazdasági-pénzügyi intézkedéseket hozott? Mit takart a „deák széptudományok” kifejezés? Hogyan történt a kultúra fejlesztése?

Bethlen Gábor fejedelemsége

Bethlen Gábor

Az Erdélyi Fejedelemség helyzete a 17. század első évtizedeiben még instabil volt, a **fellendülés** és **virágzás** Bethlen Gábor uralkodása (1613–1629) alatt kezdődött el. A török segélyhaddal hatalomba kerülő fejedelem végig **figyelembe vette Isztambul igényeit**, követeléseit, mivel nem akarta, hogy országa megint két tűz közé kerüljön. (A török segítséget Lippa várának átadásával hálálta meg, ezért ellenfelei sokáig „Mohamedán Gábornak” nevezték.) Bethlen belpolitikáját az **erőteljes központosítás** jellemezte, ami mögött a fejedelemség **gazdasági megerősödése** állt. Hatalomra kerülésekor visszavette a szétosztogatott birtokokat, s mivel a fejedelmi regálejüvedelmek is őt illették meg, mindvégig számíthatott gazdasági erőforrásaira. A **külkereskedelemre** kivetett **állami monopóliumok** (a külpiacon eladható árucikkek kereskedelmének fejedelmi joga) szintén bevételeinek növekedéséhez vezettek. Az összeg jelentős részét Bethlen a hadseregre költötte el, hiszen igyekezett a **harmincéves háború** kínálta lehetőséget kihasználni Erdély pozícióinak javítására.

A cseh rendek felkérésére Bethlen **1619-ben belépett** a háborúba. Az erdélyi hadak a **Felvidék gyors elfoglalásával** Bécsig törtek előre. A következő évben szinte az egész Királyi Magyarország területe Bethlen fennhatósága alá került. A rendi országgyűlés **királlyá választotta**, de a reálpolitikus fejedelem tudta, hogy a **korona elfogadásával** megint a **törökök esélyeit növelné** meg. Jól döntött, a **csehek veresége után** (fehérhegyi csata, 1620) a **magyar főurak nagy része elpártolt tőle**, s csapatai védekezésre kényszerültek. A Habsburg-támadás sikeres elhárítása **megegyezéses békéhez** vezetett (nikolsburgi béke, 1621), amely biztosította Erdély **területi gyarapodását** (hét vármegye a Felvidék keleti részén). Bethlen a harmincéves háborúba még kétszer bekapcsolódott, de a két fél közötti status quo nem változott.

Erdélyi hadjáratok a Habsburgok ellen

Idézzük fel a harmincéves háború főbb hadmozdulatait a tankönyv 235. oldalán lévő térkép segítségével! Illesszük be az erdélyi hadjáratokat a háború eseménytörténetébe! Mennyire voltak sikeresek az említett hadmozdulatok?

Ha én magamat megkoronáztattam volna, soha énámam bolondabb fejedelem nem lótt volna, mert a török mindjárt az országnak végházait én tőlem megadatni kívánta volna.
(Bethlen a korona visszautasításáról, 1620)

A királyi felség a mágnásokat és nemeseket, a szabad városokat, továbbá a magyar véghelyeken levő magyar katonákat vallásukban megháborítani nem fogja. A nádort a legközelebb tartandó első országgyűlésen régi szokás szerint meg kell választani.
(Nikolsburgi béke, 1621)

De az nagy lelkesedés nagy hirtelen megváltozék, az hadakozást megúnák, az úri és nemes rend mindjárt látván, hogy nem egy-két hét alatt mehet végben hazájoknak egy római császár keze alól való szabadítása, hanem vérek ontását is kelletik hazájokért netalán szenvedni, – megsokallák, bokrosan kezdenek tanácsot tartani.
(Bethlen Alvinczi Péternek az 1626-os hadjáratról)

Vitassuk meg, helyesen döntött-e Bethlen a korona visszautasításakor! Kikre nem vonatkozott a szabad vallásgyakorlás? Milyen fontos információt szerezhetünk a korabeli rendi seregről?

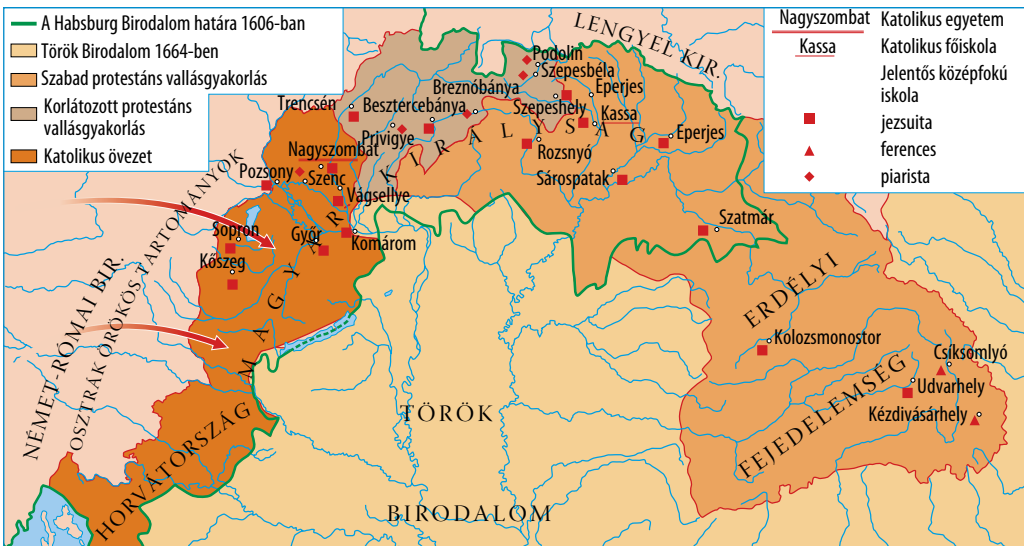
Sikeres évtizedek

A külpolitikában sikeres fejedelem jelentős **kulturális fejlesztéseket** is végrehajtott (gyulafehérvári főiskola, nyomdák, könyvtárak alapítása). Sokan állítják, hogy a **művészetpártoló** Bethlen fiatal feleségét (Brandenburgi Katalin, II. Gusztáv Adolf svéd király sógornője) akarta elkápráztatni a **késő reneszánsz stílusú palotaépítkezésekkel**, de tény, hogy Erdély arculata uralma alatt látványosan megváltozott.

A fejedelemség virágzása utóda, **I. Rákóczi György** (1630–1648) alatt folytatódott, aki Erdély bel- és külpolitikáján nem változtatott. A fejedelemség a korszakban a **protestantizmus élharcosai** közé tartozott, újból **beavatkozott az európai háborúba** (1644–45). I. Rákóczi György hadjáratával elérte, hogy a Habsburgok végül **szabad vallásgyakorlatot** biztosítottak **minden társadalmi réteg számára** a királyi Magyarország területén (linzi béke, 1645). A harcok során a fejedelemség, Bocskaihoz hűen, **megvédte a magyar rendi jogokat** a Habsburg-abszolutizmussal szemben. Így nem meglepő, hogy a harmincéves háborút lezáró béketárgyalásokon (1648) az európai hatalmak **Erdélyre közp-hatalomként** tekintettek.

Dósa Géza: Bethlen Gábor tudósai körében

Ellenreformáció Magyarországon

Hogyan változott az ország felekezeti megoszlása? Milyen kulturális következményei lettek az ellenreformáció megjelenésének? Hogyan alakult a protestánsok helyzete a Királyi Magyarország területén? Nézzünk utána, milyen feladatot vállalt fel a piarista rend!

Pázmány Péter és a katolikus megújulás

A Habsburgok külpolitikájában látszólag másodlagossá vált a török elleni harc. A hosszú békeévek alatt (1606 után) persze a helyi összecsapások nem maradtak el, de nagyobb hadjáratra nem került sor. Az erdélyi fejedelmek támadásai megosztották a nemességet, a protestánsok kezdeti lelkesedése elült a Habsburg-sikerek láttán. (A rendek mindvégig vigyáztak a jogaikra; Bethlen megválasztásakor gyenge királyi jogkört képzeltek el számára.) Az időszakban jelentős vallási változások történtek. A katolikus megújulás vezéralakjává Pázmány Péter esztergomi érsek emelkedett, aki a kor szokásától eltérően erőszakmentes ellenreformációt képviselt. Pázmány gyerekkorában katolizált, belépett a jezsuita rendbe, és külföldi egyetemeken (Krakkó, Bécs, Róma) tanulva nagy műveltségre tett szert.

Tagadhatatlan dolog, hogy miúta ti ez világra hoztátok az új tudománt, miúta az ti tudomántoknak veszedelmes és ártalmas almáját megövék az emberek, azúta felnyittaték az emberek szeme minden gonoszságra és istentelenégre. Úgy annyira, hogy azótátul fogva még csak az tízesztendő gyermek is több latorságot és gonoszságot tud, cselekszik, hogysem azelőtt az negyvenesztendő ember. Ezt az innen vallástokon való vén emberekkel bizonyítom, kik még jól említik, minemű állapot volt az hitetek elhatalmazása előtt. [...] Annakokáért néktek köszönhetjük, hogy ennyire eláradott az világon mindennemű gonoszság: és ezekért való isten ostorit is ti gyümölcsötöknek nevezhetjük. [...] Azt mondod, és igazán is mondod, hogy Magyarország ötszáz esztendeig erős és a töröknek rettenetes ország volt, melybe sok jó fejedelmek voltak, úgy mint Hunyadi János és Mátyás király, kik által isten fel akarta emelni az mi nemzetségünket. [...] Nyilván ti magatok megláthatjátok, hogy erősebb gyámola és támasza volt országunknak ti előttetek, mert akkor volt virágjába [...] akkor kezdett romlani, mikor ti támadátok Lajos király idejébe. (Pázmány Péter: *Felelet az Magyarai Istvánnak az ország romlásáról*)

Pázmány Péter

Mit takar az „új tudomán” kifejezés? Mit okozott Pázmány szerint az „új tudomán”? Miért sújt minket Isten büntetése a katolikus álláspont szerint? Mivel támasztja alá Pázmány az érvelését? Megalapozott-e történelmileg az álláspontja?

Hazatérésével a hitvitáknak egy új fejezete kezdődött. A magyar nyelven, ironikus vitakészséggel és néha maró gúnnyal megfogalmazott irattai nagy kihívást jelentettek a protestáns szerzőknek. Pázmány esztergomi érsekként (1616) a főurak katolizálására törekedett; neki köszönhetően tucatnyi család tért vissza a katolikus egyházhoz. A vallásváltás átrajzolta a dunántúli és felvidéki felekezeti viszonyokat. Pázmány fontosnak tartotta az oktatást, papnevelő szemináriumokat létesített, és meg-

alapította a **nagyszombati egyetemet** (1635), a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) jogelődjét. (Mivel Esztergom török megszállás alatt volt, az érseki székhelyet Nagyszombatra helyezték át.) Az érsek **aktívan politizált**, élesen bírálta Bethlen hadjáratait, de I. Rákóczi Györgynek írt leveleiből kiderül, hogy a nemzetét féltő főpap megértette Erdély sajátságos helyzetét.

Sokoldalú történelem: Rossz hírű Báthoryak

A 16. század végén a jelentős birtokokkal rendelkező Báthoryak meghatározó szerepet töltek be a politikai közéletben. A vagyonukra és befolyásukra irigykedő főnemesek közül néhányan súlyos vádakkal illették a családot egyes tagjait, ennek következtében a familia fokozatosan elveszítette a tekintélyét és háttérbe szorult. Báthory Zsigmond zűrzavart okozó fejedelemsége után Báthory Erzsébet, a „csejtei szörny”, majd Báthory Gábor, az „erdélyi Casanova”, végül Báthory Anna, a „vérfertőző boszorkány” állítólagos cselekedetei miatt vált rossz hírűvé a Báthory-család.

Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc, a híres törökverő főúr özvegye ellen 1610-ben indult vizsgálat. A megfogalmazott vádak szerint az asszony fiatal lányokat tartott fogságban, örömet lelte a kínzásukban és meggyilkolásukban. (Rövidesen elterjedt az a rémhír is, hogy az asszony a lányok vérében fürödve próbálta megőrizni fiatalágát.) Az úrnő szolgálói a kínvallatások során elismerték a vádakot, Báthory Erzsébetet ki sem hallgatták, az ítéletet gyorsan meghozták. Az özvegyet Csejte várában egy kamrába befalazták, ahol mindössze egy szűk nyíláson keresztül etették, amíg a szerencsétlen sorsú nő meghalt (1614). A legújabb kutatók szerint Báthory Erzsébet egy koncepció pernek esett áldozatul, a nádor (Thurzó György) a gyors eljárással leplezte az asszony birtokainak szétszétlását. Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613) hírhedt nőfalóként, férjes nemesasszonyok elcsábítójaként vonult be a történelembe. A szoknyabolond fejedelem ellen állítólag ezer felszarvazott férj forralt bosszút, ezt az igen magas számot a török segélyhadra támaszkodó Bethlen Gábor terjesztette róla. Bethlen hadjáratát Báthory Gábor nem tudta elhárítani, s a menekülő fejedelmet hajdúk gyilkolták meg. Húgát, Annát Bethlen Gábor emberei vérfertőző kapcsolattal és boszorkánysággal vádolták. Bizonyítottnak vélték, hogy Anna többször elcsábította bátyját, majd Bethlen azt híresztelte, hogy a felesége azért halt meg, mert Báthory Anna megrontotta a fejedelemasszonyt. A boszorkányper során Anna elkerülte a máglyahalált, de családi birtokai Bethlen Gábor kezébe kerültek (1618).

Báthory Erzsébet portréja

A büszke Csejthe várának
Hatalmas asszonya
Nehézkes álmokat lát
Ha megjön alkonya.

Mélyen, sötét üregben
Nagy sziklává alatt
Sok embercsontokat lát
Halomra hordtakat [...] (Garay János: *Báthory Erzsébet*)

Nézzünk utána, milyen modern kori alkotás (regény, dráma, film) készült Báthory Erzsébetéről! Kihez hasonlít az alakja, milyen legendákkal egészült ki a története?

Milyen gazdasági és kulturális virágzás jellemezte Erdély „aranykorát”? Hogyan változott a fejedelemség külpolitikai helyzete? Miként értékelhetjük a Habsburg-ellenes hadjáratokat? Mekkora mozgásteret volt Erdélynek a korban, hogyan próbáltak a vezetői élni a lehetőségekkel? Milyen vallási folyamatok történtek közben a Királyi Magyarország területén? Hogyan viszonyultak az országrész rendjei az erdélyi hadjáratokhoz?